Turkish Studies *Social Sciences*

Volume 14 Issue 3, 2019, p. 295-310

DOI: 10.29228/TurkishStudies.22609

ISSN: 2667-5617

Skopje/MACEDONIA-Ankara/TURKEY

INTERNATIONAL
BALKAN
UNIVERSITY

EXCELLENCE FOR THE FUTURE
IBU.EDU.MK

Research Article / Araştırma Makalesi

Article Info / Makale Bilgisi

✍️ *Received/Geliş:* 05.03.2019

✓ *Accepted/Kabul:* 10.06.2019

📅 *Report Dates/Rapor Tarihleri:* Referee 1 (25.03.2019)- Referee 2 (01.05.2019)

This article was checked by iThenticate.

KÜRESELLEŞMENİN KÜLTÜRÜN BİÇİMLENMESİNE ETKİSİ

*Fahri ATASOY**

ÖZ

Küreselleşme süreci birçok tartışmayı beraberinde getirmiştir. Bu tartışmalardan birisi de kültür üzerinedir. Kültür bir sosyal olgu olarak toplumsal hayatımızı kuşatır. Evrensel insanlık bakımından veya devlet kuran milletler bakımından kültür ele alınabilir. Kültürün olgusalılığı doğadan farklıdır. Kendine mahsus bir gerçekliğe sahiptir. Bu gerçekliğin biçimlenmesinde birçok kaynak etkili olmuştur. Bu makalede küreselleşme sürecinin kültür üzerine etkisi üzerine yürütülmekte olan tartışmalar ele alınmaktadır. Küreselleşme toplumsal bir süreç olarak modernleşmeye bağlanmaktadır. Modernleşme Avrupa merkezli olarak çok güçlü ve sert bir dönüşüm yaratmıştır. Modernleşme bir toplumsal biçimlendirme projesi olarak farklılıkları eritme ve aynılaştırma eğilimine girmiştir. Özellikle 19. yüzyılda öne çıkan düz çizgisel ilerlemeci teoriler toplumsal ve kültürel farklılıkların ortadan kalkacağı varsayımına dayanmışlardır. Bu varsayımı bir toplumsal evrim yasası olarak kabul ederek insanlığın bir olumlu sona gittiğini öne sürmüşlerdir. Bu bakımdan küreselleşme sürecinin anlaşılmasında modernleşme tecrübesinin bilinmesi gereklidir. Küreselleşme, dünyayı global bir köy hâline getirme iddiasındadır. Küreselleşmenin iddialarından birisi toplumlar arasındaki sınırları kaldırdığı ve bütün toplumların birbirine benzeyerek aralarında farklılığın kalmayacağı şeklindedir. Dolayısıyla kültürü tekbiçimli hale getireceği öngörülmektedir. Gerçekten böyle midir sorusu bu makalenin sorguladığı temel problemlerden birisidir. Küreselleşme, bir zorunluluk içinde dünyayı tek biçimli ve homojen bir kültür ortamına mı götürmektedir? Farklı milletler ve medeniyetlere mahsus kültürler bu süreçte yok olmaya mahkûm mu olacaktır? Soruları üzerinden konu tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: kültür, küreselleşme, homojenleşme, zorunluluk, ilerleme

* Dr. Öğr. Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi, E-posta: fahriatasoy@yahoo.com

THE EFFECT OF GLOBALIZATION ON THE FORMATION OF CULTURE

ABSTRACT

The globalization process has brought many discussions. One of these discussions is about culture. Culture surrounds our social life as a social phenomenon. In terms of universal humanity or state-building nations, culture can be tackled. The reality of culture is different from nature. Culture has a uniqueness reality. Many sources have been effective in shaping this reality. In this article, discussions on the impact of globalization on culture are discussed. Globalization is connected to modernization as a social process. Modernization has created a very strong and hard transformation based in Europe. Modernization tended to dissolve and differentiate differences as a social formulation project. The straight-line progressive theories that came to the fore especially in the 19th century were based on the assumption that social and cultural differences would disappear. By accepting this hypothesis as a law of social evolution, they argued that humanity has reached a positive end. In this respect, it is necessary to know the experience of modernization in understanding the globalization process. Globalization claims to make the world a global village. One of the claims of globalization is that it removes the boundaries between societies and that all societies resemble each other and that there is no difference between them. Therefore, it is predicted that it will make culture uniform. The question is really one of the main problems that this article questions. Is globalization taking the world into a uniform and homogenous culture in an imperative? Will cultures of different nations and civilizations be doomed to disappear in this process? The matter is discussed through these questions.

STRUCTURED ABSTRACT

Culture has its own specific reality. There is a different structure in the field where human thought and will are effective. The paradigm of science that started with modernization was based on nature. Causal relationships are observed in the field of reality, which we call nature. This causality is accepted as the laws of nature. As the causes of the events occurring in nature are determined, these laws are started to be revealed. Significant achievements are achieved in natural sciences. Especially after the Middle Ages, the success of the human mind and scientific efforts has been accepted as modernity. The achievements in the field of natural sciences in the modern period became dominant in the method of science making. However, this approach was insufficient in explaining the reality in the field of culture and society based on human doing. Therefore, it is necessary to explain the factors that affect the culture. In this context, the criticisms brought to the flat-line progressive and universalist explanations will be guiding in analyzing the factors affecting the culture. In this article, the theoretical framework which constitutes the basis of these criticisms is used.

The globalization process has brought many discussions. One of these discussions is about culture. Culture surrounds our social life as

a social phenomenon. The reality of culture is different from nature. It has a unique reality. Many sources have been effective in shaping this reality. Globalization is connected to modernization as a social process. Modernization has created a very strong and hard transformation based in Europe. Modernization tended to dissolve and differentiate differences as a social formulation project. In this respect, it is necessary to know the experience of modernization in understanding the globalization process. Globalization claims to make the world a global village. One of the claims of globalization is that it removes the boundaries between societies and that all societies resemble each other and that there is no difference between them. Therefore, it is predicted that it will make culture uniform. Is that really like that? This is one of the main problems that this article questions. The claim that globalization, in a necessity, has driven the world into a uniform and homogenous culture, is based on the understanding of natural sciences based on absolute causality in the early periods of modernization. It is understood that this understanding is not valid in the field of culture and society. In this area, causal relationships are based on meanings and possibilities. Unforeseen factors in the field of culture and society can lead to unexpected consequences.

The progressive and universalist approach has been criticized for its relevance to reality. The focus of criticism is that there are no similar laws in society and culture in nature. Therefore, it is impossible for social evolution-progress based on absolute causality. Events related to society and culture are one-time processes. They have different structures. The process of a society cannot be a law for all societies. Although there was a great deal of agreement in the social sciences, Francis Fukuyama interpreted the new situation after the Cold War as the end of history. This interpretation is the reuse of progressive and universalist approach. According to this, globalization has developed within the law of evolution and has brought humanity to a necessary end. This interpretation of globalization also imposes necessity in terms of influencing culture. If the globalization process has brought humanity to an end which is based on compulsory progress, all social events occurring in this process are inevitable. Many inevitable developments, such as the abolition of borders, the circulation of information, the homogenization of culture, the triumph of the liberal-capitalist system, are expected to be accepted as the result of this destiny. The problem we want to discuss in this article is tied here. If there is a mandatory causality in society and cultural life and a process based on it is unavoidable, what will be our attitude towards it? What will be our freedom, our will, our creativity, our objections? Obtaining fate in the face of necessity will be considered as virtue like the Stoics?

The centers that interpret globalization as an ideology want to use the concept of compulsory causality as a tool. While examining globalization, two dimensions of the subject matter attract attention. One is the factual, the other is the interpretation of fictional-ideological globalization. The End of History thesis tends to give the world the only option as a fiction. The opposition and the alternative economic system that emerged during the period of capitalism supports the claim that communism collapsed at the end of the Cold War. However, in any period of history in the world people have not become an integrated society and have not lost their differences. Although Western-dominated

dominance took place during the modernization period, non-Western cultures and civilizations continued their lives. In the globalization period, it can be an ideological aim to expect that the whole world will be similar and integrate. Therefore, the use of globalization for some purposes other than factual developments can only be interpreted as ideological. The inferences of such a globalization interpretation on culture cannot go beyond ideology. Ideologies do not always coincide with reality. The assumption that all cultures will be homogenized and a common world culture will be based on this understanding. Different cultures and civilizations in the world show that this understanding will not be valid. Samuel Huntington, who tried to show similar criticisms of philosophers such as Toynbee and Sorokin to progressive-universalist theories, has attempted to show again with the Clash of Civilizations. Cultures live as integrated knits belonging to nations. Neither in the process of modernization nor in the process of globalization, it is not possible to destroy the deep-rooted cultures and to incorporate them into the uniform Western culture. In fact, it is not true to talk about a fully integrated and similar culture in Western societies. Although the common ground with the European Union project is being sought, differences are always evident.

The wandering of a myth of globalization in which the differences are disappearing in the modern world is threatening to the existence of deep-rooted nations. This threat causes the nations to worry. The fact that cultural identities are erased by media and communication tools by using technological facilities in the name of modernization, Westernization and Americanization is triggering nationalism. It is not possible to completely eliminate cultural differences and impose universal patterns on them. Every nation tries to show its will to survive in its own cultural background and identity. Even though all nations cannot achieve this, it is dreaming to wait for the immediate surrender of the nations that have come to the present by living in the past. The impact of globalization on cultures becomes meaningful in this context. On the one hand, every culture is affected by globalization for factual reasons. Innovations caused by technological developments benefit from every nation and culture but they will not be completely delivered. It reshapes it with its own cultural elements and world view (religious perception). It is possible to see the examples in the new media in the context of the internet. Culture is open to change and interaction in general. But due to the deep roots on which it is based, there are no sudden and total changes. Hence the natural reactions of the culture when it encounters a danger that will lose its identity.

Keywords: culture, globalization, homogenization, necessity, progress

Giriş

Kültür kavramı bir sosyal gerçekliğe karşılık olarak kullanılır. Üzerinde antropologlar, sosyologlar ve felsefeciler zihin yorarak ne olduğunu açıklamaya çalışırlar. Hepsinin ittifak ettiği nokta, kültürün geniş anlamda insan eliyle değiştirilmiş doğa veya tasarımlanarak oluşturulmuş eserler/ürünler olduğudur. Kültür insan gerçekliğinin bir yansımasıdır. Ontolojik olarak Tanrı, evren, dünya, doğa ve insan kategorik sıralamasında yer alır. İnsanı tanımlarken kullanılabilen en güçlü özelliklerden birisidir. İnsan ise yeryüzünde tarihi süreç içinde farklı toplumsal birlikler içinde

hayatını sürdüren bir varlıktır. İnsanın bu özelliği açık bir gerçekliktir ve sosyolojinin temellendirilmesinde temel dayanak noktalarından birisidir. Dolayısıyla kültürün tek biçimli olmadığı ortadadır. Kültür bu bağlamda toplumlara özgü bir farklılık taşımaktadır.

Bilim alanında dünya tarihinde önemli dönüm noktaları vardır. Bilimin doğuşu ve gelişmesi medeniyet adını verdiğimiz özel dönemlerde hız kazanmıştır. Medeniyet belli dönemlerde, belli biçimlerde insanlık mirasına katkı sağlayacak ürünler verilen toplumsal yapılarda ortaya çıkar. Eski Yunan, Mısır, Sümer, İslam, Avrupa gibi örnekler öne çıkanlardır. Türk tarihinde Göktürk, Selçuklu, Osmanlı gibi dönemler birer medeniyet örneğidir. Bilimin hız kazandığı dönem ise Modern Avrupa Medeniyeti adını verdiğimiz Orta Çağ sonrası Yeni Çağ'dır. Yeni Çağ'da başlayan gelişmeler Avrupa'da yeni bir medeniyetin doğuşunu sağlamıştır. Büyük değişimler ve toplumsal başarılar yaşanmış olduğu için ilerleme kavramı öne çıkmıştır. İnsanlığın çizgisel bir ilerleme içinde olduğu varsayımı birçok teoremin merkezinde yer almıştır. Bu teoriye göre toplumsal farklılıklar insanlık bütünü içinde erimekte ve modern biçimlenmeye katılmaktadır. Hatta bu sürecin toplumsal bir yasa şeklinde determinist bir yapıda olduğu kabul edilmektedir. Buna göre kültür de bu yasanın içinde şekillenecektir.

Avrupa'da modernleşme adını verdiğimiz süreç karşımıza yeni bir toplumsal gerçeklik çıkarmıştır. Bilim alanındaki gelişmeler teknolojik devrimlere yol açmış, bunun ardılları olarak demokrasi alanında Fransız Devrimi, üretim alanında Sanayi Devrimi ortaya çıkmıştır. Modernleşme, sömürgecilik ve kapitalizm 18 ve 19. Yüzyıla damgasını vurmuştur. 20. Yüzyıl ise sıcak savaşların çok can aldığı ve ikinci yarısından sonra Soğuk Savaş'ın yaşandığı bir dönemdir. Bu dönemin sonunda küreselleşme adı verilen yeni bir süreç başlamıştır. İçinde bulunduğumuz çağın olayları artık bu isim altında tartışılmaktadır. Küreselleşme toplumsal hayatımızın her yönünü etkilemektedir. Kültür üzerinde de büyük etkisi vardır ve bu etkinin boyutları analiz edilmesi gerekmektedir. Kültür bizim insan olmamızdan kaynaklanan bir sosyal gerçekliktir. Sosyoloji kurulduğundan beri üzerine daha çok düşünülmekte ve yapısı hakkında bilgi üretilmektedir.

Kültürel gerçeklik tartışması

Kültürel gerçeklik konusunda günümüzde kendine özgülük kabul görmektedir. Bu çerçevede kültür insana mahsus bir gerçeklik olarak hem bütün insanlığa, hem de farklı millet ve medeniyetlere mahsus özellikler taşımaktadır. İnsan türü olarak ürettiğimiz her şeyi kültür adıyla ansak da, kültürün bir topluma kimlik kazandırıcı farklılığı herkes tarafından kabul edilmektedir. Topluma katılan insanların sosyal kimliği o toplumun kültürü içinde şekillenmeye bağlanmaktadır. Örneğin Almanya'ya işçi olarak giden Türklerin 4. nesil çocuklarının bir kısmı Türk kültürü ile temas edemedikleri yerde tamamen Alman gibi yetişmektedir. Dolayısıyla kültürün mahiyeti üzerine sürdürülen tartışmalara yakından bakmakta fayda vardır. İlk dönem sosyologların etkisinde kaldıkları anlayış Batı dünyasında gelişmiş olan bir bilim paradigmasının izlerini taşır.

Modernleşme döneminde bilimin hareket noktası şüphesiz “mekanik düzenli evren” tasarımıdır. Eski Yunan felsefesinde, insandan bağımsız bir akıl (logos) ile düzenlenmiş evren anlayışının bir benzeri bu dönemde benimsenmiştir. Descartes bu tasarımın en önemli temsilcilerinden birisidir. (Bumin, 2010: 48) Ona göre evren Tanrı'dan bağımsız ve kendi başına vardır. Hem Tanrı hem evren tözdür, ezeli ve ebedi varlıklardır. Tanrı evreni kendi aklıyla kurmuş ve biçimlendirmiştir. Tıpkı saat gibi kurulmuş olan evren mekanik bir şekilde çalışmaya devam etmektedir. Bu süreçte Tanrı artık evrenin işleyişine karışmaz ve evrendeki bütün olaylar bir zorunlu düzen içinde meydana gelmeye devam eder. Evren yasaları aslında Tanrının yasalarıdır ve zorunludur. Bilim bu yasaları ortaya çıkarmak için çaba sarf eder. Bu yasaları keşfettikçe doğruluğu kesin bilgilere ulaşır ve bilimsel başarılar ortaya çıkar. Mekanik evren tasarımı determinizmin temel dayanağıdır ve Yeni Çağ biliminin en büyük gücüdür. Fizik biliminde Newton bu anlayışın (paradigma) en büyük temsilcisi olarak bilimsel başarılarla imza atmıştır. (Khun, 1995: 55)

Tarih ve toplumu insanla ilgili olaylar manzumesi olarak kabul edersek, bu alanı ifade etmek için "kültür" kavramını kullanmak yanlış olmaz. Bu durumda incelediğimiz alanın mahiyeti, "doğal gerçeklikten farklı mıdır yoksa aynı mıdır" sorusuna muhatap olunur. Kültür doğanın bir parçası mıdır, yoksa kendine özgü bir gerçekliği mi vardır? Bu sorulara verilecek cevaplar farklı anlayışları ve bakış açılarını ortaya çıkarır. Çünkü konu kültürün ontolojik mahiyetinin tespit edilmesidir. Özellikle sosyolojinin bağımsız bir bilim olarak doğduğu 19. yüzyılda "sosyal fizik" olarak (Kösemihal, 1982: 38) adlandırılması, bu dönemde nasıl ele alındığını gösterir. Buna göre insan ve kültür doğal gerçekliğin bir parçasıdır. Doğada var olduğu kabul edilen determinist yasalar bu alanda da geçerlidir. Pozitivizmin temel önermeleri bu bakımdan toplumsal gerçeklik için de kabul edilmiş olmaktadır. Bu temel varsayım ile sosyoloji kurulmuş ve ilk dönem teorilerin çoğu buna göre şekillenmiştir.

Kültür alanıyla ilgili olarak en çok karşılaştığımız açıklamalar, kültürü doğanın bir parçası olarak kabul eden pozitivistlere aittir. Pozitivistler kültür ve doğayı birleştirmiş, bir ve aynı kaynağa bağlamışlardır. Doğa ve kültür arasındaki ayrımı, romantiklerde olduğu gibi doğanın tinselleştirilmesi şeklinde değil, tersine kültürün maddeleştirilmesi yoluyla aşmak istemişlerdir. Pozitivistlerden-önce romantiklerde de zaten tarih ve doğa ayrımı yapılmamış; insandaki tinsellik özelliği atfedilerek ele alınmıştır. Yani buna göre insanî olan kültür alanıyla, doğa dediğimiz dış dünya bir ve aynı şeyin farklı tezahürleridir. Bu bakımdan birbirine zıt olan iki anlayışa göre de doğa ve kültür, aynı mahreçten kaynaklanmış olup, her ikisi de aynı yasa altında bulunmaktadır. (Cassirer, 1986: 169)

Hem romantiklerde, hem de pozitivistlerde bir nevi canlı organizmalar örnek alınmış, kültürün de mekanizm içindeki organizma gibi olduğu düşünülmüştür. Böyle olduğunda toplumların evrimi bir tarihsel belirlenimcilik içinde tasarlanmıştır. Yani tarihte (kültürde) tıpkı tabiatda olduğu gibi kesin yasalar vardır ve toplumlar bu zorunlu yasalar içinden geçmek mecburiyetindedir. Buna Cassirer "tarihsel kadercilik" adını veriyor. Ona göre tarihsel kadercilik üç yönde ve üç sistematik düzlemde görülebilir. Birincisi fizikalist gibi sıkı determinist kanunlar içinde olduğunu kabul eden görüş; ikincisi çağdaş felsefede Spengler'in kültür felsefesi ile temsil edilen psikolojist görüş, üçüncüsü metafiziksel olarak nitelenebilecek romantiklerin, özellikle de Hegel'in tarih felsefesinde ve onun Tinin Fenememolojisinde anlamını bulan görüş (Cassirer, 1986: 173). Bu görüşlere göre kültür alanında hiçbir özgür irade yok gibidir. Metafiziksel, psikolojik veya fiziki yasalar aynı zamanda toplumsal oluşumları, evreleri belirler ve bunları değiştirebilecek hiçbir güç yoktur.

Toplumsal gerçekliğin katı bir kadercilik anlayışı ve doğa ile özdeşleştirilerek ele alınışı en çarpıcı şekilde pozitivistler tarafından yapılmıştır. Özellikle tarih, sosyoloji gibi insan bilimlerinin bağımsızlık kazanarak disiplin oluşturmaya başladıkları dönemde, fizik bilimlerindeki başarıları bu alanlara taşıma eğilimi görülür. Bu anlamda pozitivistler toplumsal dünyanın doğal dünyadan farklı olmadığını, doğa bilimlerinde başarıyla uygulanan pozitivist açıklama metodunun tek geçerli yöntem olarak bu alanda da uygulanması gerektiğini iddia ederler (Sunar, 1985: 15). Fakat bu iddiaları genel geçer yasa olmaktan uzaktır. Bu yüzden de kadenci ilerlemeci ve teke indirgeyici anlayışlar, 20. yüzyıla doğru eleştirilmiştir. Özellikle doğa ve kültür bilimlerini aynı görmeleri Wilhelm Dilthey tarafından şiddetle eleştirilmiş ve bağımsız bir kültür bilimleri disiplini geliştirilmiştir (Özlem, 1986), (Dilthey, 1992: 278).

Dilthey'den etkilenen tarihselci anti pozitivist düşünürlerin ileri sürdüğü yorumsama programı açısından toplumsal dünya, doğal bir gerçeklik gibi ele alınamaz. Doğadan farklı olarak toplum, belirli bir yaşam biçimine, bu yaşam biçimi de belirli bir sembolik anlam veya kültürel sisteme dayanır. Başka bir ifadeyle, doğanın karşımızda kendiliğinden var olmasına karşın, insanların hayat alanı toplumsal-kültürel olarak kurulmuştur (Sunar, 1985: 16). Bu nedenle doğa yasaları gibi genel yasalar yerine, toplumsal alanda belirli bir kültürel sisteme özgü kurallar hâkimdir. Max Weber de toplumsal dünya ve doğal dünyanın farkından söz ederek, tarihsel olayların tekil ve biricik (Unique) olaylar olduğunu iddia eder. Ona göre toplumsal dünya, insan eylemine; insan eylemi amaçlara, amaçlar ise öznel anlam dünyasına dayanır (Weber, 1949: 90).

Antipozitivist bir yaklaşımla toplumsal gerçekliği tabiat olaylarından, yani doğa gerçekliğinden ayıran Dilthey'in çizgisi 20. yüzyılda daha geniş yayılmıştır. Mesela, Karl Mannheim, Dilthey ve Weber'i izleyerek doğa bilimleri ile kültür bilimlerini birbirinden ayırır. Pozitivizmin mit-din-felsefe ve bilim şeklinde yaptığı doğrusal ilerleme şemasını reddederek, Scheler gibi bu bilgi türlerinin bir arada bulunabileceklerini öne sürer (Arslan, 1992: 51) (Mannheim, 1982: 184). Yine pozitivist denklik teorisine karşı çıkanlardan Peter Winch'e göre toplumsal olaylar doğal olaylarmış gibi ele alınamazlar, çünkü toplum anlam sistemi ile temellendirilmiş bir yaşam biçimidir. Başka bir deyişle toplumsal ilişkiler nedensel değil, anlamsal nitelik taşırlar. Winch'e göre davranış veya etkinlik temelde nedensel nedene (causality) değil, anlamsal nedene (reason) dayanır (Sunar, 1985: 127).

Görüldüğü gibi toplumsal-tarihsel gerçeklik, doğa bilimlerinde olduğu gibi ele alınmaktan, gittikçe farklı bir şekilde ele alınmaya başlanmıştır. Fizik veya kimyadaki gibi cansız madde, tarihin konusunu oluşturamaz. Kültür bilimlerinin ele aldığı konular insanın bilinçli olarak yapmış olduğu eylemlerdir ve bu eylemlerin ancak anlamları araştırılabilir (Goldmann, 1977: 22). Dolayısıyla doğadan farklı olan toplumsal alanda anlamlı nedensel ilişkiler vardır. Anlamlı nedensel ilişkilerin oluşturduğu bir ilişkiler ağı, yani kültür sistemleri vardır (Sorokin, 1962: 4). Sorokin bu kültür sistemlerinin ne olduğunu ve nasıl bir yapıya sahip bulunduğunu belirlemeye çalışır.

Tarih ve sosyal oluşumun nasıl bir yapıda geliştiği ve bundan sonra nasıl gelişmeye devam edeceği konusunda, düşünürlerin iki ana çizgide toplandıkları görülür. Birinci gruptakiler tarihi sürecin bütün insanlık için belli bir plan dâhilinde, belli bir amaca veya sona doğru belli kanunlarla ilerlediğini kabul eden görüşü savunurlar. Onlara göre tarihin anlamı, düz çizgi gibi ilerleyen zamandaki kanunların ortaya çıkarılmasıyla kavranabilir. Tarih felsefesi açısından ilerlemeci tarih teorileri adı verilen bu anlayışı Karl R. Popper, tarihsicilik (historicism) olarak adlandırır. Buna göre tarihsel evrimin temelinde; modeller, kanunlar ve eğilimler vardır (Popper 1985: 31). İkinci gruptakiler ise tarihin ebedi bir dönüş olduğunu, tarihin sürekli yön değiştirdiğini ve zamanların tam anlamıyla geriye dönüşünü yaşadığımızı kabul ederler (Paz, 1979: 114); Bunlara göre tarih inişli çıkışlı, yükselen ve çöken toplumlardan (medeniyet veya kültür) ve bu toplumların yaşadığı kendine has olaylardan meydana gelir (Toynbee, 1991).

Modernleşme, evrenselcilik, küreselleşme

Modernleşme sürecinde öne çıkan ilerlemeci ve evrenselci teoriler, kültürü insanlığın bütünlüğü bakımından ele alırlar. Avrupa merkezli olarak gelişen modernlik ve kapitalizm insanlığın ilerlemesinde ulaşmış olduğu yeni safhadır. Bu toplumsal gelişme safhasını determinist bir zorunluluk olarak gören anlayışlar sonraki bazı açıklamalara da ilham kaynağı olmuşlardır. Fukuyama'nın 20. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan yeni süreci açıklamak için kullandığı "tarihin sonu" kavramı buraya dayanır. Dolayısıyla modernleşme ile küreselleşme arasında bağ kurmadan ortaya çıkan tartışmaları anlayamayız. Modernleşmenin ne olduğu, ne zaman başladığı, ne kadar sürdüğü, ne özelliklere sahip olduğu gibi sorulara bu çerçevede sosyologlar ve sosyal düşünürler cevaplar aramışlardır. Klasik sosyolojide Marks, Weber, Simmel ve Durkheim gibi sosyologlar modernite teorileri ile meşgul olmuşlardır. Sosyoloji tarihinde modernite ile ilgilenen düşünürler arasında Robert Park, Jean Baudrillard, Anthony Giddens önde gelen isimler olarak sayılabilir. (Kivisto, 1998: 119-120)

Giddens modernliği basitçe on yedinci yüzyılda Avrupa'da başlayan ve sonraları neredeyse bütün dünyayı etkisi altına alan toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimi olarak tanımlar. Modernliğin çok yönlülüğünü vurgular ve sosyolojide farklı yönlerden modernliğin analizini yapan klasik sosyologlardan bahseder. (Giddens, 1998: 11-19) Stjepan Mestrovic modernitenin ilk sosyologları olarak özellikle Simmel ve Durkheim'ı kabul eder. Ona göre modernitenin anlamı farikası olarak sürekli değişme, akış ve hayatın sonsuz vesvesesi üzerindeki vurgusundan dolayı Simmel modernitenin ilk sosyologu olarak görülüyorsa, Durkheim da kesinlikle ikinci sosyologu kabul edilmelidir (Mestrovic, 1993: 26).

Sosyologlar geleneksel dünyadan modern dünyaya geçiş üzerinde birtakım tartışmalar yapmışlardır. ‘Farklılaşma’ veya ‘işlevsel uzmanlaşma’ kavramlarıyla ortaya konan bu yaklaşıma göre toplumlarda küçük ölçekli sistemlerden tarıma dayalı uygarlıklara, oradan da modern toplumlara doğru sürekli artan bir hareket vardır. Bu evrimci anlayışa dayanarak ortaya konan bir yaklaşımdır. (Giddens, 1998: 28) Modernliğin tanımlanmasında sürekli vurgulanan gelenekselden kopuş ve belli özelliklere sahip yeni toplum modelinin bu farklılaşmayı ortaya çıkarmakta olduğu kabul edilir. Bu farklılaşmaların başında Simmel’in modernleşme sembolü olarak belirlediği ‘para’ gelmektedir. Simmel para konusunda para ekonomisi ve paranın modern hayat ve modern kültür üzerindeki etkisi üzerinde yoğunlaşmıştır. Paranın bir mübadele aracı ve bir değer simgesi olarak modern toplumda ilerlemeyi sağladığı ve tarihin ilerlemesi olarak adlandırılan zincirin son halkasında, tam olarak kurumlaşmış mübadele toplumu bulunur. Her şey meta haline gelmiştir, para artık her şeyin ölçüsü olmuştur. O her şeyi tesviye eder ve her şeye damgasını basar. (Jung, 1995: 63)

Modernleşme tek biçimli olma iddiasına rağmen farklı biçimlerde gözlemlendiği çeşitli düşünürlerce tespit edilmiştir. Peter Wagner’e göre modernliğin içinde birbirine karşıt iki görüntü karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan biri özgürleşme söylemi ve özgürlüğün gerçekleştirilmesi, diğeri disiplin altına alma söylemi ve özgürlüğün törpülenmesidir (Wagner, 1996: 23). Skolastiğin baskıcı ve dogmatik zihniyetinden kurtulma hamlesi olarak başlayan modernleşme hareketi, bireyin önemini artırması ve toplumların kendi kaderlerini tayin etme iradeleri bakımından bir özgürleşme süreci doğurmuştur. Bu açıdan bakıldığında modernleşme insanların özgürlüklerini kazandıkları bir süreçtir. Fakat Marks modernizmin yol açtığı siyasi ve iktisadi gelişmeler üzerine yaptığı analizlerde, disipline edilmenin ideolojik boyutunu ortaya koymaya çalışmıştır. Bu çizgide modernliğin liberal-özgürlükçü ütopyasının birtakım toplumsal düzenlemelerle kısıtlanması gerekleri yine modernliğin gereği olarak iddia edilmiştir. (Wagner, 1996: 25)

Marks’ın üzerinde ve sonraki dönemlerde büyük etkisi görülen Hegel’in varlık felsefesi de Dünya Tini’nin tabiatta ve toplumsal hayatta özgürleşme amacına doğru kendini gerçekleştirmesi düşüncesi üzerine kurulur. Bu anlayış düz-çizgisel ilerlemeci tarih ve toplum felsefelerinin en önemlilerindendir. Özgürlük ve kendini bulma amacına doğru sürekli kendini nesnelleştiren evren ruhu (geist) doğayı yarattığı gibi aynı zamanda tarihi ve kültürü de yaratmış olur. Bu yaratmanın ve nesnelleştirme sürecinin en son gerçekleşme biçimi devlettir. Özellikle özgürleşmenin ve olgunlaşmanın son noktası Prusya (Almanya) devletinde son safhaya ulaşacak ve tarih son bulacaktır. (Sözer, 1983: 118-123) Bu görüş, modernleşmenin genelkalıplarına uygun olmakla beraber günümüzdeki ‘Tarihin Sonu’ tartışmalarına da ışık tutacak temel öğelerden biridir. İlerleyen tarih ve toplumsal gelişme başı – sonu belli olan çizgisel bir süreçtir. İnsanlık ilkelden moderne doğru bir ilerleme süreci yaşamaktadır. Hedefe ulaştığında ise gideceği yer yoktur. Bu safhada tarih sona ermektedir. Bu son noktanın nasıl olacağı konusunda ilerlemeci yaklaşımlar arasında htilaf vardır.

Modernleşmenin toplumsal hayatta öngördüğü rasyonelliğe dayalı tek biçimli toplumsal sistem kültürel tahakküm ve siyasi hegemonya iddialarını da beraberinde getirmektedir. Bu kültürel tahakküm iddiası başka bir biçimde kültürel emperyalizm olarak karşımıza çıkar. İmparatorlukla bağlantılı olarak dile getirilen ‘emperyalizm’ terimi özgül bir tahakküm biçimi olarak ‘sömürgecilik’ anlayışını çağrıştırmaktadır. Geçmişten miras kalmış olan sömürgeci tutumlar ve pratikler modernleşme döneminde ortaya çıkmış olan kapitalizm ile hem kültürel hem de ekonomik alanda küresel bir iddiayla yayılmıştır. Kültürel emperyalizm iddiasında ortada bir tahakküm ve kontrol vardır ki; bu “ulusların ve kapitalizmin uyguladığı ya da küresel bir kalkınma süreci veya modernlik bağlamında işleyen bir kontrol” olarak adlandırılır. (Tomlinson, 1999: 40) Bu kontrolü yapma yetkisini kendinde doğal hak olarak gören modern Batı toplumları, kendi dışlarındaki farklı kültür ve toplumları kendi kalıpları içinde şekillendirme eğilimine girmişlerdir. Toplumların bütün hayat tarzlarını rasyonalitenin soyutlanmış kurallarından hareketle biçimlendirme çabaları görülmektedir. Bu modern tek biçimcilik, ötekini eritme ve yok etme tavrı zaman zaman büyük katliamlara ve insanlık ayıplarına yol açmıştır. (Bauman, 1997: 28)

Modernleşme Batının karanlık çağ olarak adlandırdığı Ortaçağ'dan ve bu dönemin hâkim zihniyet yapısı skolastik düşünceden kurtulup, rasyonalite üzerine inşa etmeye çalıştığı yeni durumun adı olarak kullanılmıştır. Fakat modernleşme bu kadarla kalmamış, bir toplumsal biçimlendirme projesi olarak farklılıkları eritme ve aynılaştırma eğilimine girmiştir. Bu bakımdan günümüzde ortaya çıkan küreselleşme sürecinin anlaşılmasında modernleşme projesinin ve özelliklerinin bilinmesi faydalı olacaktır. Bazı düşünürler bu iki kavramlaştırmanın birbirinden farklı değerlendirilmemesi gereğinin altını çizerekler. Küreselleşme yeni bir çağın başlangıcı mı, yoksa modernleşme eğiliminin bir devamı mı olduğu noktasında tartışma yoğunlaşmaktadır. Bu çerçevede Giddens modernitenin doğal olarak küresel olduğunu, modernliğin yapısal olarak küreselleştirici olduğunu savunur. (Guillen, 2001: 8; Giddens, 1998: 66) Robertson gibi bazı düşünürler küreselliğin moderniteden farklı olduğunu iddia etseler de bu tartışmalar son yılların önemli konuları olarak sosyoloji literatüründe yer almışlardır. Modernite projesinin ve trendinin iddiaları ve toplumsal alanda yansımaları eğer göz önünde bulundurulursa, bugünün küreselleşme iddiaları ve bunun toplumsal yansımaları daha iyi anlaşılacaktır.

Kültürün küreselleşmesi mümkün mü?

Küreselleşme, dünyayı küresel bir köy hâline getirme iddiasında olan veya böyle yorumlanan bir süreçtir. Küreselleşmenin meydana getirdiği "glabalköy"de tüketim kalıpları, kurumlar, gruplar birbirine benzeşmektedir. Küreselleşme, Koçdemir'in Dahrendorf'tan yaptığı bir aktarmaya göre, büyük bir aynılaştırıcı (eingroßer Gleicher) olarak görülmektedir. Bir başka ifadeyle, farklı hayat tarzları zorlaşmaktadır. Yemekten giyime, eğlenceden dinlenmeye kadar birçok alanda "tek-tipleşme" yaşanmaktadır. (Koçdemir, 1999: 8) Küreselleşme insanların toplum halinde yaşamalarında temel esas olan değerleri tehdit etmekte, dayanışmadan çok rekabet, sosyalleşmeden çok aşırı bireycilik ve yalnızlık, normlardan çok ölçsüzlük, toplumsal kurumlara bağlılık ve inancın kopması sonucunda toplumsal birliğin dağılması tehlikesini getirmektedir. Sunulan küresel kültür tamamıyla tüketim esasına göre üretilen, insanlar arasındaki bağları düzenleyici olmayan, bir anlamda Hobbes'un "insan insanın kurdudur" ilkesini haklı çıkartacak şekilde yeni bir 'Leviathan' doğurmaktadır. Yeni Leviathan'ironik bir şekilde ele alan Robert Ross (1990: 2), bunu bir devlet olarak değil, yeni küresel kapitalizmin güçlenmesi anlamında kullanmaktadır.

Küreselleşmenin, hayat tarzları ve hedeflerde aynılaşma sağlayarak, millî kültürleri aşındırıp yok edeceği, bu kültürlerin "yüksek değerler" temelinde yeni bir "dünya kültürü" ortaya çıkaracağı iddiası ilgi toplamaktadır. Eldeki bazı veriler farklı dünyaların böyle bir benzeşmeye girdiklerini, çeşitli iletişim araçlarıyla Batı kültürü temelinde bir evrensel homojen kültür yapısı oluşturmaya başladıkları yönünde ipuçları vermektedir. Örnek olarak Batının ürettiği ve genel kabul gören birtakım evrensel ilkeler ve kavramlar gösterilebilir. Ancak bunun tek kültürlü ve tek biçimli bir dünya kurmaya yetmediği ortadadır. Kültürün taşıyıcıları muhtevaya bakamadığı için etkileşim sadece tek taraflı değil, karşılıklı gerçekleşmektedir. Dolayısıyla küreselleşmenin kültür üzerinde bir homojenizasyon yerine, özellikle CD, kaset, radyo-televizyon, medya ve internet yoluyla tam aksi yönde etkide bulunduğu da ileri sürülebilir. Robertson'a göre, içinde bulunduğumuz süreçte hem münferit olanın evrenselleşmesi hem de evrensel olanın içselleştirilmesi aynı anda yaşanmaktadır (Robertson, 1992: 100). Güçlü olan canlı kültürler kendi ürünlerini yeni şartlara adapte edip insanların kullanımına küresel boyutta sunabilmektedirler. Bundan hem kendi mensupları, hem de bütün insanlık faydalanabilmektedir. Fakat zayıf ve statik kültürlerin bunu yapma şansı görülmemektedir.

Kültürel alanda öne sürülen küreselleşme, Batı-Amerikan kültürünün dünya egemenliği kurarak bütün toplumlarda homojenlik sağlama eğilimini göstermektedir. Homojenleşen toplumlar birbirine benzemenin ötesinde kendileri olmaktan çıkarak, etkilerine girdikleri hâkim kültürün kötü kopyaları olmaktadır. Kendi kültürel kodlarını, kimliklerini ve karakteristik özelliklerini kaybetmekle karşı karşıya kalacaklardır. Bu toplumların kendine özgü özellikleri, milli değerleri ve hedefleri kalmayacaktır. Kültürel hegemonya milletler arasındaki farklılıkları ortadan kaldıracığı için,

her milletin fertleri birbirine benzer tarzda davranış kalıplarına girerken kendi kültürünün canlılığını ve gelişmesini sağlayacak dinamikliği kaybettirecektir. Bu toplumlara mensup fertler kendiliğinden böyle bir küreselleşme akımına katılacaklar ve adeta gönüllü temsilci gibi olacaklardır. Artık onlar için küreselleşme tıpkı aydınlanma, sosyalizm veya modernizm gibi bütün insanlığı kapsayan zorunlu ve kaçınılmaz bir süreçtir. Onlara göre bizler de böyle bir zorunluluğa boyun eğmek durumunda olan aciz insanlar konumundayızdır.

Küreselleşmenin en önemli iddialarından birisi de teknolojinin yol açtığı iletişim imkânlarının toplumlar arasındaki sınırları kaldırdığı ve bütün toplumların ister istemez birbirine benzeyerek aralarında farklılığın kalmayacağı şeklindedir. Bilgi ve iletişim çağında kültürel etkileşimin çok fazla olacağı bir gerçektir. Fakat nedense bu etkileşimin sadece tek taraflı bir kültürel egemenlik şeklinde popüler Amerikan ve Batı kültürünün lehinde olacağının öngörüldüğü gözlenmektedir. Batının tüketim kültürünün insanlığın ulaştığı son, varılabilecek nokta olarak sunulması, Batı dışı kültürlerin varlığının yok sayılması veya müzelere kaldırılması demektir. Bu süreç doğrudan Batı dışı milli kültürleri ve hatta Batı dünyası içindeki bazı köklü kültürleri yok etme tehdidi ile karşı karşıya bırakmaktadır. Hatta tarihteki köklü kültürleri dahi kendi tüketim kültürüne benzeterek bozma eğilimindedir. Eski Yunan mitolojisine dayanan Herkül'ün çizgi sinema filminde görülen manzara buna örnektir. Burada Herkül tipik bir Amerikan kahramanı olarak ve yaşadığı ortam da bir tüketim nesnesi olarak yansıtılmaktadır.

Modern dünyada farklılıkların ortadan kalkmakta olduğu bir küreselleşme efsanesinin dolaşması, milliyetçi çevrelerin tedirginleşmesine yol açmaktadır. Kültürel kimliklerin modernleşme, Batılılaşma ve Amerikanlaşma adına teknolojik imkânların da kullanılmasıyla medya ve iletişim araçlarıyla siliniyor olması, milli kimlikler için bir tehdit oluşturmaktadır. Hâlbuki kültürel farklılıkları tamamen ortadan kaldırmak ve evrensel kalıpları olduğu gibi buralara dayatmak mümkün değildir. Küreselleşmenin modernleşmeden beri gelenekleşen dönüştürücü ve tek-tipleştirici yaklaşımı her dönemde tepki çekmiştir. Sanayileşme döneminde en üst düzeye çıkmış olan modernleşme süreci, bu dönemde bile çevre kültürleri beklendiği gibi etkileyememiştir. Kapitalist üretim biçiminin ve sanayi uygarlığının ihraç edilmesi sürecinde farklı kültürel geleneklere sahip her ülke bunları kendi farklılıkları içinde yorumlayarak algılamıştır. Mercedes'in kültürel yaşam öyküsü Almanya'da veya Afrika'da aynı değildir. Yine aynı şekilde Türkiye'nin Atatürk önderliğinde bir taraftan Batılılaşmak için Batının kurumlarını ve değerlerini ülkesine taşıırken, diğer taraftan gücünü Türk milletinden alan bir siyasi yapının yanı sıra Türk kültürünü köklerine inerek geliştirme gayretleri görülür. Bunlar birbirinden tamamen kopuk olarak değil, büyük oranda yan yana ve iç içe sürdürülmüştür.

Bilişim devrimiyle birlikte dünyayı etkisi altına alan dijital teknoloji insanlara muazzam bir iletişim imkânı sunmuştur. Bu iletişim imkânını en iyi kullanan yeni kapitalist sistem bu yolla dünya üzerindeki etkinliğini ve hegemonyasını pekiştirmeye çalışmaktadır. Soğuk savaşın sona ermesiyle siyasi egemenliğini de "tek kutuplu yeni dünya düzeni" olarak ilan eden bu sistem küreselleşme adıyla dünyaya yeni bir cazibeli sistem sunmaktadır. Kitle iletişim araçlarının, teknolojinin ve sermayenin imkânlarını yedeğine alan bu sistem, milli kültürleri yerle bir etme niyetinde olduğunu, üstelik bu niyetinin insanlığın hayrına olduğunu, insanlığın böyle bir dönüşüme, tek-tiplileşmeye ve aynılaşmaya ihtiyacı (mahkûmiyeti) olduğunu ilan etmektedir. Üstten zorlayıcı, dayatmacı, değerlerden bağımsız yeni bir kültürün, hatta dinin empoze edilmek suretiyle bunun gerçekleştirilebileceği varsayılmaktadır. Bu kültür (global mono-kültür), tüketimin artırılması esasına dayanmaktadır (Sklair, 1991). Bu talan karşısında zayıf kültürler hemen teslim olmakta, Türk kültürü gibi tarihi kökleri, derinliği, coğrafi alanı itibarıyla kuvvetli kültürler ise, henüz tam bir alternatif olamamaları bile umut sebebi olarak ortada durmaktadırlar. (Koçdemir, 1999: 11) Çünkü "Kültürde kuvvetli bir mazinin perçinlediği tecanüs belki istenen bazı değişmelerin meydana getirilmesinde güçlükler çıkarır, fakat kültürün istenmeyen değişmelere karşı direnme gücü de aynı tecanüsten gelmektedir." (Güngör, 1993: 26)

Evrensel, küresel kültür oluşturma ideali uzun zamandır Batı entelektüel camiası tarafından hayal edilmekte ve rasyonel teorileri üretilmekteydi. Bunun başarılı olmadığı çeşitli tarihi süreçlerde görülmesine rağmen, Soğuk Savaş sonrasında yeniden bir ümitlenme ve bunu yenedünya düzeni içinde kurma girişimi görüldü. Soğuk Savaş sonrası küreselleşme konusunun etrafında yapılan tartışmalar çerçevesinde görüleceği üzere “tarihin sonu” teziyle artık dünyanın liberal kapitalist bir sistemde modernleşmesini tamamlayacağı ve farklılıkları ortadan kaldıracacağı iddiaları teorik olarak gündeme taşınmıştır. Fakat bunun böyle teorik olarak hayal edildiği gibi gerçekleşemeyeceği çabuk anlaşılmış ve karşı tezler geliştirilmiştir. Gerçekten dünyamızda bir küresel kültür oluşarak bütün kültürel farklılıkları ortadan kaldırarak bir dünya kültürü, bir dünya devleti ve bir dünya ekonomisi gerçekleşerek, hepimizin birer dünya vatandaşı ve dünya milliyetçisi olup olamayacağımız şüphe götürmektedir. Küreselleşmecilerin bütün pozitif propagandalarına rağmen, dünyada bir türlü düzeltilemeyen eşitsizlikler ve açlık sınırındaki mağduriyetlere bakarak tepki olarak gelişen küreselleşme karşıtı hareketler bu şüpheyi artırmaktadır.

Bilişim devriminin yarattığı yeni teknoloji ve bilgi çağı dünyadaki farklı kültürler ve gruplar arasındaki etkileşimi artırdığı bir gerçektir. Soğuk savaş sonrası dönemde bu teknolojik gelişmelerin de etkisiyle kültürler arası etkileşimin etkisi milli kimlikleri zorlamakta ve evrensel kimlikler oluşturmaya yönelmektedir. Bu alanda özellikle bazı güçlerin elinde bulunan medya, reklâmcılık ve görsel sanatlar yoluyla hayli yol alınmışa benzemektedir. İnsanlar evrensel medya gücünün etkisiyle kendi kültür unsurlarından uzaklaştırılmaya ve farklı kimlikler oluşturmaya zorlanmaktadır. İnternet tarafından da desteklenen medyanın bir dünya kültürü yaratma süreci, bu çevrelerin istedikleri doğrultuda gelişme gösterdiği konusu da tartışma yaratmaktadır. Bütün insanların kabulüne sunulan evrensel değerler ve hayat tarzı büyük oranda kabul görünüyor olsa da, farklılığın dayandığı tarih ve din kaynaklı kültürel yapı kendi gücünü göstermektedir. (İlhan, 1999: 94) Kültür genel olarak değişime ve etkileşime açıktır. Fakat dayandığı derin kökler yüzünden ani ve toptan değişimler görülmez. Dolayısıyla kültürün tamamen kendi kimliğini kaybettirecek bir tehlikeyle karşılaştığında doğal tepkileri görülecektir.

Anthony D. Smith “Towards a Global Culture” (1990) başlıklı makalesinde ‘global kültür’ düşüncesinin pratikte imkansızlığını gerekçeleriyle birlikte anlatır. On dokuzuncu yüzyıldan beri sosyalistler ve liberaller evrimci bir perspektifle kurulacak dünya kültürünün ana çizgilerini sezmeye çalışmışlardır. Liberaller modernleşmenin farklı milli kültürleri ve devletleri bir insanlık bütünlüğü içinde eriteceği ve en son safha olarak bu insanlık basamağına çıkılacağını düşünüyorlardı. Benzer bir yaklaşıma sahip olan sosyalistler de milli devletin solacağını ve yazılı kültürün evrensel olacağını iddia ediyorlardı. 1945 sonrası Avrupa ve dünyanın ikiye bölünmesi bu ümidi artırmıştır. Daha öncesinde modernleşmenin bir gereği olarak kabul edilen orta boy milli devletler ve milli kültürler insanlığın ulaşması beklenen son amacı olarak kabul ediliyordu. Bir milletler dünyası oluşturmak, güvenlik, homojenlik, özgürlük ve Milletler Cemiyetinde işbirliği insanlığın en yüksek arzusu görünüyordu. İkinci Dünya Savaşı bu arzu ve vizyonu yok etti. Artık milletler dünyasına dayalı bir sistem iflas etmiş, yerine milletler-üstü (supranational) ideolojilerin çevresinde toplanan devletlerin oluşturduğu süper güçler gelmiştir. Süper güçler hegemonyasını, savaş kazanan kıtasal devletler ortaya çıkarttı. Savaş sonrası dünyada bir güç blokları dünyası ve ideolojik kamplar olarak insanlık bölündü ve milli devlet küresel politikalara ve kültüre en büyük engel olarak görülmeye başladı. Savaş sonrası dünyada milli devlet, milliyetçilik ve onun ritüelleriyle beraber modası geçmiş oldu. Onun yerinde Sovyet komünizminin yeni kültürel emperyalizmi, Amerikan kapitalizmi ve onların arasında yer bulmaya çalışan Avrupacılık doğdu. Bu hegemonyacı ve emperyalist çizgideki güçler egemenlik alanlarında mevcut milli kültürler yerine daha çabuk asimilasyon sağlayacak evrensel kültür adıyla olumlu alternatifler üretmeye çalıştılar. Fakat buna rağmen milletlerin kökleri derinlerde olan orijinal kültürleri kendilerini korumayı başarmışlardır. (Smith, 1990: 171–2)

İki kutuplu dünyanın iki süper gücü kendi egemenliklerini pekiştirmek ve sürdürebilmek için kendi eksenlerinde bir ortak kültür yaratma çabasına girmişlerdir. Evrenselci iddialarla yola çıkan

komünist ideolojinin 1917 Bolşevik İhtilalıyla birlikte Sovyetler Birliği bünyesinde uygulama alanı bulması, burada ortak bir komünist kültür yaratma çabası doğurmuştur. Bu çabayla ortak bir Sovyetler Birliği vatandaşı veya ‘Sovyet insanı’ yaratılmaya, komünist ideolojiye inanan ve uyan bu insanların aynı ekseninde ortak bir ‘Sovyet kültürü’ oluşturulmaya çalışılır ve beklenir. Buradaki insanların milli ve etnik bağları olmasına rağmen zaman içinde bunların silineceği ve tek ortak paydada bütünlük ve homojenlik sağlanacağı ümit edilir. (Smith, 1990: 173) Sovyetler Birliğindeki bütün milli varlıkların ortak bir komünist kültür içinde eritilmesi politikası uzun süre ısrarla, bazen da aşırı baskılarla sürdürülmüştür. Bu ideolojik-totaliter baskı hem Sovyet Bloğu içinde, hem de çevresinde etkili olabildiği ülkeler üzerinde yoğun olarak devam etmiştir. Sovyetler Birliğinin egemenliği altındaki farklı milletler ve gruplar kaynaştırılmaya çalışılmış ve kendi sistemleri içinde bunlara yer verilmiştir. Örneğin bugünkü Azerbaycan devlet başkanı Haydar Aliyev o dönemde Sovyetler Birliğini yöneten 11 kişilik Politbüro'nun Türk üyesi olarak, Batının hemen dikkatini çekmiş ve Aliyev Time dergisine konu olmuştu. Aliyev politbüro üyesi olduğu Brejnev döneminde Azerbaycan'a nasıl hizmet ettiğini anlatıyordu: “Kolay olmuyordu Azerbaycan'a hizmet etmek. Özellikle Ermeniler, Azerbaycan'a fabrikalar, oteller, iş yerleri kurmanın önünü kesmek için sürekli olarak Brejnev'e çıkıyorlardı. Ben de, Brejnev'e giderek onu ikna ediyordum. Moskova'da çok uzun yıllar sadece ama sadece vatanıma, milletime hizmet etmek için çalıştım. Moskova'da çalıştığım yıllarda ben ve çocuklarım hiçbir zaman Türk olduğumuzu, Azerbaycanlılığımızı asla unutmadık. Bakın çocuklarımdan adı Sevil ve İlham. Yani Türk isimleri. Birçokları isimlerini, Rusça koyuyorlardı ama ben Türk ismi koydum.” (Sapmaz, 2002) Görüldüğü gibi bütün çabalara rağmen ve komünist sıfatını en üst seviyede kazanmış olmasına rağmen milli kimlik unsurları tamamen silinememiş, Ermeniler ve Azerbaycanlılar arasında olduğu gibi milli çekişmeler ortadan kalkmamıştır. Sonuçta Sovyetler Birliğinin çökmesiyle bu evrenselci sistemin başarısız olduğu kabul edilse de, insanlar üzerinde büyük etkisi olduğunu çeşitli örneklerde görmek mümkündür.

Sovyetler Birliğinin komünist sistemin temsilcisi olması hasebiyle bir evrensel komünist kültür yaratma teşebbüsü sadece kendisiyle sınırlı değildir. Evrensel kültür oluşturma eğilimi Batının geleneklerinde vardır. Bu geleneklerden uzak olmayan Amerika'da kıtasal bir kültür ümidi kapitalist, özgür Amerikan inancı üstüne temellenir. Amerika göçler ve göçmenler toprağıdır. Burada farklı kültür ve etniklikten gelen insanların çeşitliliğinin ortak bir kapta bütünleştirildiği ve kaynaştırıldığı bir ortam vardır. Amerikan sistemi belirli toplulukları sembolik ilgilerle, değerler, ihtiyaçlar ve haklar ile birbirine ilişkilendirir. (Smith, 1990: 173) Amerika yirminci yüzyılın başına kadar yalnızlık politikası gütmesine rağmen, Avrupa'nın merkez olduğu uluslararası sistemin yavaş yavaş çöküşü" düşüncesi ile dünya sahnesine çıkmaya başlamıştır. Bu dönemde dört bir yöne genişlemiş, ekonomisini de olağanüstü güçlendirmiştir. O zamana kadar, eski kıtanın iç işlerine karışmama kararında olan yeni dünya: "Amerika' nın kendi değerlerine göre en iyi şekilde kendi ülkesinde demokrasiyi kusursuz hale getirip, böylece insanlığın geri kalanı için bir ışıldak olarak hizmet edebileceği görüşü" ile" Amerikan değerlerinin, ülkeye ve bütün dünyaya yayma yükümlülüğü getirdiği" düşünceleri ile dünya sahnesine, uzun soluklu olarak çıkmıştır. (Hamevioğlu, 2002: 2) Bugün Amerika küresel kitle kültürünün dünyada yayılmasına öncülük eden önemli bir güç olarak karşımızda durmaktadır.

Küresel kültür yaratma girişiminde Amerikan ve Sovyet tecrübelerinin kültürel emperyalizm olarak yorumlanması yanı sıra, Avrupa Topluluğu projesinin de bir ‘küresel kültür’ oluşturma teşebbüsünde olduğu söylenebilir. Bir Avrupa birleşik devletleri vizyonu, politik ve ekonomik olarak bir ‘üst-millet’ şeklinde yeni bir topluluk oluşturmaya öngörmektedir. Medya ve bilişim çağında yeni bir Avrupa kültürü ve kimliği yaratmak mümkün görünmektedir. Yeni bir kültürel emperyalizm yaratacak biçimde Avrupa topluluğu, Amerikan modelinde olduğu gibi farklılıkta birlik oluşturma nosyonunu takip eder. Yeni bir Avrupa kimliği, kültürü ve vatandaşlığı inşa ederek milli devlet ve kültür alanını gün geçtikçe daraltmaya yönelir. Böylece yeni bir süper güçler dünyası karşımıza çıkmaktadır. Böyle bir dünyada küçük ve orta boyutlu devletlere yer yoktur. Kapitalist rekabet yüksek

bütçelerle çok sayıda güçlü ulus-ötesi (transnasyonel) şirketler ortaya çıkarmıştır. Onların başarısının temeli tasarım ve sembolizmi uygun şekilde denkleştirmeyi sağlama yeteneğidir. Yeni telekomünikasyon ve bilgisayarlı bilgi sağlayıcı sistemler diller ve kültürlerdeki farklılıkları azaltacak boyuttadır. Bu ulus-ötesi şirketler hemen hemen küresel çapta bilgi ve tasarımlar sunarlar. (Smith, 1990: 174-5) Avrupa ve Amerika bunun öncülüğünü yapmaktadır. Dünyada kendi eksenlerinde bir bütünleşme ve küresel kültür yaratma çabası içindedirler. Fakat küresel şirketlerin genelde Amerikan menşeli olması ve Soğuk Savaş'tan beri Amerika'nın belli bir hegemonya sağlamış olması ağırlığın buraya kaymasına yol açmaktadır.

Bilişim teknolojilerinin sanayi sonrası dönemde medya ve telekomünikasyon alanında büyük dönüşümler yaratması, dünyada etkileşimi artırmış ve farklılıkları azaltmaya başlamıştır. Ulus-ötesi şirketlerin milletler ve milli devletlerin fonksiyonlarını azalttığı gibi, bu bilgi ve iletişim alanındaki gelişmeler milletler arası ilişkilerdeki sınırları kaldırmıştır. Burada güçlü ve aktüel olan kültür baskın çıkmakta ve diğer kültürleri etkisi altına almaktadır. Ortada milli olmayan bir kitle kültürü yayılması vardır. Bu yeni bir çeşit kültür emperyalizmi olarak adlandırılabilir. Eski kültür emperyalizmlerinde belli bir milli kültürün (İngiliz, Fransız, Rus gibi) egemenlik kurma saldırısı söz konusuyken, bugünün dijital küreselleşmesinde kaynak daha kozmopolit görünmektedir. Burada bir küresel kültürden bahsetmek mümkündür. Fakat bu milli kültürlerin tamamen devre dışı kaldığı ve yok olduğu anlamını taşımaz. Aynı zamanda mevcut iletişim araçları etki altında kaldıkları kültürel yayılmacılığa tepki olarak kendi köklerine ve yaratıcılıklarına yönelirler. Bir tarafta globalleşen bir kültür yer alırken, hemen yanında veya karşısında farklı kültürel varlıklar kendini göstermeye başlar.

Sosyal gerçeklik olarak milletlerin ve farklı kültürlerin varlıkları birtakım kültürel sembollere ve imgelere dayanmaktadır. Bu sembol ve imgelere sahip olan toplumlardaki insanlar kendilerine birer sosyal kimlik oluşturur. Milletler bu bakımdan tarihsel kimlikler olarak anlaşılabilir veya en azından onlardan kaynaklanır. Fakat kurulmaya çalışılan bir global kültür bundan mahrumdur. Milli kültürden farklı olarak bir küresel kültür temelden hafızasızdır. Üretilen ve global olduğu iddia edilen bir popüler kültür, bir halk veya millet kimliği vermez. Bu kültüre dayalı olarak insanlar kendilerini bir dünya vatandaşı ve insanlık milletinin bir üyesi olarak göremezler. Orada ortak bir dünya hafızası ve sembolleri yoktur. Kollektif kimlik her zaman tarihsel olarak özel (specific) ve o sosyal gruba özgüdür. (Smith, 1990: 180) Milletlerin dayandığı temel olarak tarihi kökleri olan milli kimlik ve hafıza ancak özel olarak varlığını devam ettirir. Küresel boyutta bu farklılık unsurlarının silinmesi ve yerine bütün insanlığı kapsayacak şekilde kültür üretmenin ve hafıza oluşturma imkânı görünmemektedir. Dolayısıyla bir insanlık milletinden ve buna dayalı bir dünya milliyetçiliğinden bahsetmek doğru olmayacaktır. Bunun politik olarak da sağlanması ve milletlerin kültürel kimliklerini silerek üst milliyetçilikler (Avrupa milliyetçiliği ve dünya milliyetçiliği gibi...) üretmek mümkün görünmemektedir.

Bugünün dünya sahnesinde kendini gösteren küresel kültür, ancak eklektik ve kimliksiz olabilir. Bu kültür tekbiçimli bir elbise giyecek ve standartlaşarak ticari bir meta haline gelecektir. Amerika'nın tek kutuplu dünya düzeninde tek süper güç olarak bilişim teknolojisini kullanarak yaptığı budur. Medya imaj çağının ürettiği kitle kültürü belli bir milliyete dayalı ve köklü değildir. Teknolojiye dayalı olarak yeni inşa edilen bir kültürdür. Milletlerin de yeni inşa edildiği iddialarına rağmen, milletler modern öncesi geleneksel milli ve folklorik unsurlara dayalıdır. Yeni kurulmakta olan küresel kültür global ekonomik ve politik kurumlar ile kozmopolit bir biçim oluşturur. Küreselleşmenin milli kültürü, ekonomiyi, devleti geçersiz kılacağına ve kozmopolit-evrensel bir dünya kültürü oluşturacağına dair iddialar daha çok ideolojik-kasıtlı olarak değerlendirilmektedir. Kültürlerin, maddi ve manevi sayısız etkenin buluşmasıyla ortaya çıkan olgular olduğu düşünülürse, küreselleşmenin, milli kültürleri benzeşmenin ötesinde bir bütünlüğe götürebileceğini kabullenmek mümkün değildir. Her kültür, ister istemez daha doğuşunda özgündür ve bu özelliğinden, küreselleşme içinde bir şeyler kaybetse de, bütünüyle ne içerik ne de üslup olarak kaybolması imkânsızdır (Köseoğlu, 2002: 123).

Sonuç

Kültür kendine özgü bir gerçekliğe sahiptir. İnsanın düşüncesi ve iradesinin etkili olduğu alanda farklı bir yapı vardır. Modernleşmeyle birlikte başlayan bilim paradigması doğa alanına dayanmıştır. Doğa adını verdiğimiz gerçeklik alanında nedensel ilişkiler gözlenir. Bu nedensellik doğa yasaları olarak kabul edilir. Doğada meydana gelen olayların sebepleri tespit edildikçe bu yasalar ortaya çıkarılmaya başlanır. Doğa bilimlerinde önemli başarılar elde edilir. Özellikle Orta Çağ sonrası insan aklının ve bilimsel çabaların başarısı modernlik olarak kabul edilmiştir. Modern dönemde doğa bilimleri alanında elde edilen başarılar, bilim yapma yönteminde baskın hale gelmiştir. Fakat insanın yapıp etmelerine dayanan kültür ve toplum alanındaki gerçekliğin açıklanmasında, bu yaklaşım yetersiz kalmıştır. Dolayısıyla kültürü etkileyen faktörleri incelerken bu tartışmadan yola çıkarak açıklamak gerekir. Bu bağlamda düz çizgisel ilerlemeci ve evrenselci açıklamalara getirilen eleştiriler, kültürü etkileyen faktörleri analiz ederken yol gösterici olacaktır. Makalede bu eleştirilere temel oluşturan kuramsal çerçeve kullanılmıştır.

Küreselleşme süreci birçok tartışmayı beraberinde getirmiştir. Bu tartışmalardan birisi de kültür üzerinedir. Kültür bir sosyal olgu olarak toplumsal hayatımızı kuşatır. Kültürün olgusalılığı doğadan farklıdır. Kendine mahsus bir gerçekliğe sahiptir. Bu gerçekliğin biçimlenmesinde birçok kaynak etkili olmuştur. Küreselleşme toplumsal bir süreç olarak modernleşmeye bağlanmaktadır. Modernleşme Avrupa merkezli olarak çok güçlü ve sert bir dönüşüm yaratmıştır. Modernleşme bir toplumsal biçimlendirme projesi olarak farklılıkları eritme ve aynılaştırma eğilimine girmiştir. Bu bakımdan küreselleşme sürecinin anlaşılmasında modernleşme tecrübesinin bilinmesi gereklidir. Küreselleşme, dünyayı global bir köy hâline getirme iddiasındadır. Küreselleşmenin iddialarından birisi toplumlar arasındaki sınırları kaldırdığı ve bütün toplumların birbirine benzeyerek aralarında farklılığın kalmayacağı şeklindedir. Dolayısıyla kültürü tekbiçimli hale getireceği öngörülmektedir. Gerçekten böyle midir? Bu makalenin sorguladığı temel problemlerden birisi budur. Küreselleşmenin, bir zorunluluk içinde dünyayı tek biçimli ve homojen bir kültür ortamına sürüklediği iddiası, modernleşmenin ilk dönemlerindeki mutlak nedenselleşmeye dayanan doğa bilimleri anlayışına dayanır. Bu anlayışın kültür ve toplum alanında geçerli olmadığı anlaşılmıştır. Bu alanda nedensel ilişkiler anlamlara ve ihtimallere dayalıdır. Kültür ve toplum alanında hiç umulmadık faktörler, beklenmeyen sonuçlara yol açabilir.

İlerlemeci ve evrenselci yaklaşım gerçekliğe uygunluğu bakımından eleştirilmiştir. Eleştirilerin odak noktası toplum ve kültür alanında doğadakine benzer yasaların olamayacağı yönündedir. Dolayısıyla mutlak nedenselliğe dayalı toplumsal evrim-ilerleme olması imkânsızdır. Toplum ve kültür ile ilgili olaylar bir defalık süreçlerdir. Birbirinden farklı yapılara sahiptir. Bir toplumun yaşadığı süreç bütün toplumlar için geçerli bir yasa olamaz. Bu konuda sosyal bilimlerde büyük oranda mutabakat olmasına rağmen Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan yeni durumu Francis Fukuyama “tarihin sonu” olarak yorumlamıştır. Bu yorumlama ilerlemeci ve evrenselci yaklaşımın tekrar kullanılmasıdır. Buna göre küreselleşme bir evrim yasası içinde gelişmiş ve insanlığı zorunlu bir sona ulaştırmıştır. Küreselleşmenin bu şekilde yorumlanması, kültürü etkilemesi bakımından da zorunluluk getirmektedir. Küreselleşme süreci insanlığı zorunlu ilerlemeye dayalı bir sona ulaştırdıysa, bu süreçte meydana gelen bütün toplumsal olaylar önüne geçilmez kader hükmündedir. Sınırların kalkması, bilginin dolaşımı, kültürün homojenleşmesi, liberal-kapitalist sistemin zaferi gibi birçok kaçınılmaz gelişme bu kaderin sonucu gibi kabul edilmesi beklenir. Bu makalede tartışmak istediğimiz problem burada düğümlenmektedir. Eğer toplum ve kültür hayatında zorunlu bir nedensellik varsa ve buna dayanan bir süreç kaçınılmazsa, buna karşı bizim tavrımız ne olacaktır? Özgürlüğümüz, irademiz, yaratıcılığımız, itirazlarımız neye yarayacak? Zorunluluk karşısında kadere boyun eğmek Stoacılarıdaki gibi erdem mi sayılacaktır?

Küreselleşmeyi bir ideoloji gibi kullanmak isteyen merkezler, zorunlu nedensellik anlayışını araç olarak kullanmak istemektedirler. Küreselleşmeyi irdelerken konunun iki boyutu dikkat çeker.

Birisi olgusal, diğeri kurgusal-ideolojik küreselleşme yorumudur. Tarihin Sonu tezi bir kurgu olarak dünyaya tek seçenek sunma eğilimindedir. Kapitalizm döneminde ortaya çıkan muhalif ve alternatif ekonomik sistem komünizmin Soğuk Savaş sonunda çökmesi bu iddiayı destekler. Hâlbuki dünyada tarihin hiçbir döneminde insanlar bütünleşik bir toplum haline gelmemiş ve farklılıklarını kaybetmemiştir. Modernleşme döneminde kısmen Batı merkezli bir baskınlık söz konusu olsa da Batı dışı kültür ve medeniyetler hayatlarını sürdürmüşlerdir. Küreselleşme döneminde de bütün dünyanın birbirine benzeyeceği ve birbiriyle bütünleşeceğini beklemek sadece ideolojik bir amaç olabilir. Dolayısıyla küreselleşmenin olgusal gelişmeler dışında birtakım hedefler için kullanılması sadece ideolojik olarak yorumlanabilir. Böyle bir küreselleşme yorumunun kültür üzerine yaptığı çıkarsamalar da ideolojiden öteye geçemez. İdeolojiler ise her zaman gerçeklik ile örtüşmez. Küreselleşmecilerin bütün kültürlerin homojenleşeceği ve ortak dünya kültürü oluşacağı varsayımı bu anlayışa dayalıdır. Dünyadaki farklı kültür ve medeniyetler bu anlayışın geçerli olamayacağını göstermektedir. Toynbee ve Sorokin gibi düşünürlerin ilerlemeci-evrenselci teorilere yaptığı eleştirilerin benzerini Samuel Huntington “Medeniyetler Çatışması” eseriyle tekrar göstermeye çalışmıştır. Kültürler milletlere ait bütünleşik örgüler olarak hayatlarını sürdürmektedirler. Ne modernleşme sürecinde ne de küreselleşme sürecinde köklü kültürleri yok etmek ve tek biçimli Batı kültürü içine katmak mümkün görünmemektedir. Zaten Batı toplumlarında da tamamen birbiriyle bütünleşmiş ve benzeşmiş bir kültürden bahsetmek doğru değildir. Avrupa Birliği projesiyle ortak zemin aranıyor olsa da farklılıklar her zaman kendini göstermektedir.

Modern dünyada farklılıkların ortadan kalkmakta olduğu bir küreselleşme efsanesinin dolaşması, köklü milletlerin varlığını tehdit eder boyuttadır. Bu tehdit milliyetçi çevrelerin tedirginleşmesine yol açmaktadır. Kültürel kimliklerin modernleşme, Batılılaşma ve Amerikanlaşma adına teknolojik imkânların da kullanılmasıyla medya ve iletişim araçlarıyla siliniyor olması, milliyetçilikleri tetiklemektedir. Kültürel farklılıkları tamamen ortadan kaldırmak ve evrensel kalıpları olduğu gibi buralara dayatmak mümkün değildir. Her millet kendi kültürel birikimi ve kimliği içinde hayatını sürdürme iradesi göstermeye çalışır. Bunu belki bütün milletler başaramasa da, tarihin içinde büyük badireler yaşayarak bugünlere gelen milletlerin hemen teslim olmasını beklemek hayalperestlik olur. Küreselleşmenin kültürler üzerindeki etkisi bu bağlamda anlam kazanır. Bir taraftan olgusal sebeplerle her kültür küreselleşmeden etkilenir. Teknolojik gelişmelerin yol açtığı yeniliklerden her millet ve kültür faydalanır ama tamamen teslim olmaz. Kendi kültür unsurlarıyla ve dünya görüşü (dini algısı) ile yeniden biçimlendirir. Bunun örneklerini internet bağlamında oluşan yeni mecralarda görmek mümkündür. Kültür genel olarak değişime ve etkileşime açıktır. Fakat dayandığı derin kökler yüzünden ani ve toptan değişimler görülmez. Dolayısıyla kültürün tamamen kendi kimliğini kaybettirecek bir tehlikeyle karşılaştığında doğal tepkileri görülecektir.

KAYNAKÇA

- Arslan, H. (1992). *Epistemik Cemaat*, İstanbul: Paradigma.
- Bauman, Z. (1997). *Küreselleşme*, Abdullah Yılmaz (Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Bumin, T. (2010). *Tartışılan Modernlik: Descartes ve Spinoza*, 4. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi.
- Casırer, E. (1986). *Kültür Felsefesinde Doğalcı ve İnsancı Temellendirme*, Doğan Özlem, *Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi*, İstanbul: Remzi.
- Diltey, W. (1992). *Tinsel Bilimlere Giriş*, Doğan Özlem (Ed.), *Tarih Felsefesi* içinde ek, İstanbul: Ara.
- Giddens, A. (1998). *Modernliğin Sonuçları*, Ersin Kuşdil (Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Goldmann, L. (1977). *İnsan Bilimleri ve Felsefe*, A. Timuçin (Çev.). İstanbul: Hilal Matbaası.

- Guillen, M. F. (2001). Is Globalization Civilizing, Destructive or Feeble? A Critique Of Six Key Debates in The Social-Science Literature, *Annual Review of Sociology*, Vol.27.
- Güngör, E. (1993). *Sosyal Meseleler ve Aydınlar*, İstanbul: Ötüken.
- Hamevioğlu. B. (2002). Amerikan Rüyasının Küresel İzdüşümü: Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye-ABD İlişkileri, Erişim Tarihi 26.07.2002, <http://www.kirimdernegi.org.tr/usa-izd.htm>
- İlhan, S. (1999) *Dünya Yeniden Kuruluyor: Jeopolitik ve Jeokültür Tartışmaları*, İstanbul: Ötüken.
- Jung, W. (1995). *GeorgSimmel: Yaşamı Sosyolojisi Felsefesi*, Doğan Özlem (Çev.). Ankara: Ark.
- Khun, T. (1995). *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, Nilüfer Kuyaş (Çev.). 4. Baskı, İstanbul: Alan.
- Kivisto, P. (1998). *Key Ideas in Sociology*, London: Sage.
- Koçdemir, K. (1999). Küreselleşme ve Türk Kültürü, *Kök Araştırmalar Dergisi*, Cilt I, Sayı 1, Ankara.
- Koçdemir, K. (2002). *Küreselleşme: Koordinatları Okumak*, İstanbul: Ötüken.
- Kösemihal, N. (1982). *Sosyoloji Tarihi*, İstanbul: Remzi.
- Kösoğlu, N. (2002). *Küreselleşme ve Milli Hayat*, İstanbul: Ötüken.
- Manheim, K. (1982). *Essay on the Sociology of Knowledge*, London: Routledge and Kegan Paul.
- Mestrovic, S. (1993). Modernitenin İlk Sosyologları: Simmel ve Durkheim, *Modernite Versus Postmodernite*, Mehmet Küçük (Çev.). Ankara: Vadi.
- Özlem, D. (1986). *Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi*, İstanbul: Remzi.
- Paz, O. (1979). İki Tarih Anlayışı. Oğuz DEMİRALP (Çev.). *MEB Dergisi*, Sayı 1, Ankara
- Popper, K. R. (1985). *Tarihselciliğin Sefaleti*, Sabri Orman (Çev.). İstanbul: İnsan.
- Robertson, R. (1992). *Globalization: Social Theory and Global Culture*, London: Sage.
- Ross, R., Kent, T. (1990). *Global Capitalism: The New Leviathan*, New York: State University of New York.
- Sapmaz, İ. (2002). Komünist Milliyetçiler, *Star Gazetesi*, 20 Kasım
- Sklair, L. (1991). *Sociology of the Global System*, Baltimore: The Johns Hopkins University.
- Smith, A. D. (1990). Towards a Global Culture, *Theory, Culture & Society*, Volume 7: 171-191.
- Smith, A. D. (1999). *Milli Kimlik*, Bahadır S. Şener (Çev.). İstanbul: İletişim.
- Sorokin, P. A. (1962). *Social and Culturel Dynamics*, Vol. I, New York.
- Sözer, Ö. (1983). Hegel'de Dünya Tarihinin Gidişi ve Özgürlük İdesi, *Macit Gökberk Armağanı*, Ankara: TDK
- Sunar, İ. (1985). *Düşün ve Toplum*, Ankara: Birey ve Toplum.
- Tomlinson, J. (1999). *Kültürel Emperyalizm: Eleştirel Bir Giriş*, Emrehan Zeybekoğlu (Çev.). İstanbul Ayrintı.
- Toynbee, A. (1991). *Medeniyet Yargılanıyor*, Ufuk Uyan (Çev.). İstanbul: Ağaç.
- Wagner, P. (1996). *Modernliğin Sosyolojisi*, Mehmet Küçük (Çev.). İstanbul: Sarmal.
- Weber, M. (1949). *The Methodology of the Social Sciences*, New York: Free Press.